

Obrazy dejín etník Uhorska v učebných textoch 18. storočia

EVA KOWALSKÁ

Kľúčové slová: Daniel Hajnóczy, Jozef Bencúr, Juraj/(Jiří) Nagy, osvietenstvo, etnické stereotypy, Slovania, civilizačný pokrok

História v školách raného novoveku nepatrila k nepoznaným či neobvyklým učebným premetom: biblické dejiny boli súčasťou vyučovania katechizmu a náboženstva, rímske starožitnosti predstavovali základ klasického vzdelania a historické diela gréckych a rímskych klasikov sa čítali a deklamovali na mnohých školách v Uhorsku. Cieľom štúdia však nebolo pripraviť učencov, historikov – odborníkov, schopných obsiahnuť poznanie minulého, ale členov komunity (mestskej, cirkevnej, rodu), ktorí mali byť pripravení porozumieť a obhajovať jej práva aj prostredníctvom historickej argumentácie. Z ich pohľadu mala história úlohu legitimizačného faktoru – starobylosť dávala opodstatnenie pre existenciu v súčasnosti. Prevažna starovekej histórie vo vyučovaní nebola preto len dôsledkom nerozvinutého štúdia pôvodných prameňov k nedávnym, či teritoriálne (regionálne či lokálne) zakotveným dejinám. Odkazy na antických autorov mali najväčšiu argumentačnú váhu a hľadanie antických či biblických zmienok o *gentes* sa stalo aj súčasťou konštruovania národnej mytológie, ktorá tvorila jeden zo základných kameňov moderného nacionalizmu.

Spočiatku sa však vznikajúca vedecká, moderná historiografia zameriavala najmä na zápas so zakorenеным stereotypným obrazom Uhorska ako krajiny zanedbanej kultúry a nevedomosti. Kým na katolíckej strane prevažovala tendencia spracovať moderné, o kritickú analýzu prameňov opreté politické dejiny Uhorska ako rovnocenného partnera na scéne zápasu dobových mocností, v protestantskom kultúrnom okruhu dominovala potreba legitimizovať vlastnú existenciu v prostredí neprajúcom protestantizmu a dokázať kontinuitu s predchádzajúcim kultúrnym vývojom. Práve v tomto okruhu sa akceptovali osvietenské impulzy historiografie, posúvajúcej vnímanie historického procesu už nie ako sledu politických zvrátov, ale ako civilizačného pokroku. Nešlo o výlučné pestovanie kritiky prameňov a koncipovanie dejinných príbehov na ich základe, ale skôr o vnímanie histórie ako poľa pre realizáciu ducha a formovanie civilizácie prostredníctvom vzdelanosti. Autori, počnúc Davidom Zwittingerom až po Samuela Kleina, sa pokúsili podať komplexné dejiny kultúry a miesta luteránov v nej; motivovala ich však aj snaha vylepšiť obraz Uhorska. Okrem realistického vnímania etnickej pestrosti sa niektorí autori venovali aj charakteristike jednotlivých etník a upresneniu ich miesta v rámci dejín Uhorska. Vychádzali pritom nielen z poznania prameňov, ale aj vlastného pozorovania a interpretovania poznatkov, ktoré sa následne vďaka učebniciam alebo prednáškam stávali

fixovaným obrazom. V tomto kontexte možno spomenúť ako *pars pro toto* predstaviteľov troch generácií pedagógov, ktorí sa v priebehu 18. storočia nejakým spôsobom dotkli etnickej skladby Uhorska a formovania obrazu jeho etník.

V danej súvislosti je možné na prvom mieste spomenúť Mateja Bela (1684 – 1749), prvého z radu významných reformátorov školského vzdelávania. Hoci sa často a obsiahlo venoval aj otázkam obrazu jednotlivých etník a je považovaný napr. za prvého etnografa pracujúceho na platforme vedeckých postupov, až jeho nasledovníci transformovali ním získané a publikované poznatky do textov učebníc. Pôvodný a historiografiou doteraz nereflektovaný obraz napr. Slovákov však vykreslil Belov priateľ a spolupracovník Daniel Hajnóczy, ktorý aj keď pôsobil v Šoprone, učil aj množstvo študentov pochádzajúcich zo slovenského etnického prostredia. Vzhľadom na tieto fakty by si Hajnóczy rozhodne zaslúžil významnejšie miesto v dejinách slovenského školstva a pedagogiky.

Hajnóczyho k písaniu inštruktážnych textov s množstvom informácií zaujímavých pre historikov, etnológov aj lingvistov zrejme podnietila potreba poskytnúť študentom jednoduché, zároveň ale fundované texty.¹ V nich sa, okrem iného, venuje aj vysvetľovaniu príčin animozity medzi – ako sám hovorí – Slovákami a Maďarmi. Výklad sa týka vysvetľovania podstaty a vyvracania hanlivého pomenovania Slovákov (ako z kontextu vyplýva) ako otrokov. V Hajnóczyho interpretácii sa prenesenie latinského výrazu *sclavus* (otrok), označujúceho *mancipio* (zotročenie) na Slovanov všeobecne pripisuje Germánom (Nemcom), ale príklady vniesenia nepatričnej hlásky do etnonyma sa vyskytujú okrem nemčiny aj v taliančine.² Boli to práve Rimania, ktorí počas vojen často prichádzali do kontaktu so Slovanmi, obývajúcimi pohraničné územia. Až po Rimanoch, používaním a prispôsobovaním si latinčiny a preberaním talianskej výslovnosti, sa v podstate hanlivé etnonymum prenieslo do nemčiny: tak sa namiesto správneho *Slavi/Slauui* používa *Sclavi*.

¹ *ALVMNI SEMPRONIENSES AVG. CONF. Seu, COLLOQVIVM I Inter duos, Scholae Sempronensis A.C. alumnos, Joannem Vjcaldi, anni 1713, et Joannem Korthod, anni 1738, quorum ille, recordatione fatorum, quae anno 1713 periculo luis pestiferae, Sempronio in patriam, magistratus urbici auctoritate discedere iussus, subierat, hunc eiusdem mali metu, anno 1738 perterritum discedentemque in patriam, consulatur.* – Evangelikus Országos Levéltár Budapest (Evanjelický krajinský archív v Budapešti), Archivum Generalis Ecclesiae, I a 12, 15, 5c; HAJNÓCZY, Daniel. *ITER NEOSOLIENSE seu Colloquim Tertium, in quo Georgius Kajo, et Johan Bifranes fata itineris Neosoliensi prospera et aduersa quo R. Joannes Godofredus Ertel V.D.M. Neosolio Sempronium ad obeundam Sacri muneris prouinciam Anno Christi 1739 mense Junio adductus est mutuis Sermonibus commemorant.* Országos Széchényi Könyvtár Budapest (Krajinská Széchényiho knižnica v Budapešti, ďalej OSzK), oddelenie rukopisov, Quart. Lat. 1166.

² *Crebra est apud Scriptores Italos, mentio Slauorum. Italiae enim finitimos habitasse, multaque bella cum Romanis gessisse, certum est. Itali autem, recentiores illi, sermoni suo blandientes, usurpant I pro L. Dicunt enim Fiatius pro flatus, Piacet pro placet, atque sic pro Slauus, usurpare poeperunt Siauus. Pro eodem autem illi sibi ducunt Siauuum, et addito C Sciauuum, praesertim, qui serpentinum sibilum S ita exasperant, ut pronuntiant iam Siauus, quasi esset Schiavus. Sed littera C non deberet addi. Hoc vero non animaduertentes Scriptores Germanici, coeperunt libere appellare, voce sibi iam nota Sclauuos, et Sclauinos, ipsamque regionem ad Sauuum Sclauoniam. Ita urbis nomen Skalica, quam vos Hungari Szakoltzam vocatis, corrumpunt Germani, pro nunciantes Sch pro S. Est enim originis Slauicas a Skala, rupe. Quis vero unquam, cuiuscunque sit nationis, pronuntiat Wenceslauus, pro Wenceslaus, aut Bohusclauus, Stanisclauus, Wladisclauus, Premissclauus, et que sunt alia huius originis nomina composita ex Slawa, gloria.* “ Tamže.

Etymológiu etnonyma hľadá Hajnóczy tradične v príbuzných výrazoch *slawa*, *slowo*, sám sa však prikláňa k jeho odvodeniu od *slowek/človek*. Jeho rezultát „*Sunt enim Slavi etiam viri, sunt homines, id est virorum, et hominum nomine dignissimi*“ („*Totíž aj Slovania/Slávi sú muži, aj ľudia, teda sú najhodnejší mena mužov aj ľudí...*“) zodpovedá osvietenskému presvedčeniu o dôstojnosti všetkých ľudí bez rozdielu etnickej príslušnosti. Preto hneď v nasledujúcej časti výkladu Hajnóczy vyvracia ďalšie hanlivé výroky „zo strany Maďarov“, pričom odmieta všeobecné znevažovanie Slovákov a ich prezentovanie ako nepriateľov: *Hungari*, v danom kontexte Maďari, by ich nemali vnímať ako nepriateľov, keďže vlastne len vojenskej pomoci Slovanov proti v Panónii usadeným Germánom vďačia za svoju vlasť, do ktorej vpadli de facto ako *latrones*, zbojníci. Slovania obývali Panóniu aj Dáciu dávno pred Maďarmi, čo sa podčiarkuje najmä odkazmi na početné prebraté slová a toponymá v maďarčine.³ Slovania však boli rozšírení aj iným geografickým smerom, čoho dokladom sú zasa toponymá v nemecky hovoriacich oblastiach.⁴

V tejto časti už text prechádza do historickej analýzy pôvodu Slovanov a Maďarov, pričom sa Belovou autoritou argumentuje v prospech tézy, že Attila mal byť slovanského pôvodu(!). Avizuje sa dokonca, že Matej Bel onedlho zmení mienku o tom, že Maďari by mali byť príbuzní Hunov. Túto historickú mytológiu Hajnóczy ďalej v texte potvrdzuje autoritou Petra Révaya (Rewu), Alexandra Veľkého a jeho fiktívneho privilégia. V ďalšom rozhovore zaradenom do *Colloquii, Iter Neosoliense (Cesta do Banskej Bystrice)*⁵ však prevládla argumentácia o príbuznosti Uhrov (Maďarov) s Hunmi a Slovanov s Jazygmi-Metanastami, ktorá bola rozšírenou

³ „...*multa Hungaros adscivisse vocabula ex Slavonicis, et Slavos olim in Hungaria non solum, sed etiam extra Hungariam, longe lateque fuisse dominatos, ante Hungarorum adventum in Daciam et Pannoniam. Etenim, ut intra Patraie fines permaneamus, nonne habemus multa vetustissimarum Hungariae arcium, urbiumque cis et trans Danubium nomina, quae suam Slavicae genti originem debent, ut sunt Buda, Esztergam, Vicegrad, Belegrad, Zagrab, Comarom, Vág-Besztercze, Besztercze-Bánya, Szklabina, Murány, Litaua, Szakoltza, Tergovist, et alia, quibus ego, ab avunculo prolatis, appendicis loco, adieci arcem patriae meae, Rosnaviaeq. proximam, Kraszna huorkam. Nosti sine dubio, est enim illud tibi in deliciis, quid Hungaris sit peccenyne, at, dic, sodes, quid est Szalona? quid asztal? quid pénz? quid Király? quid Káloda? quid Szikra? quid vatsora? quid gerlitze? quid gerebél? quid gereben? quid gerentsér? quid esztergálos? quid palénka? quid meszáros? quid Széreda? quid csötörtek? quid alia, eodem die, eademque occasione prolata, quibus ego denuo addidi vocem, Hungaris quidem usitatam, sed in lingua eorum nihil significantem, non sine sociorum approbatione, szoknya.*“ Ďalšie príklady sa týkajú transformácie slov a pridávania jednotlivých hlások v maďarčine: „*Hungarici moris est, peregrinis vocabus, praesertim a gemina consona incipientibus, ad facilitandam pronuntiatione addere una ex 5. vocalibus. Vis habere exempla? Accipe omnium quinque. vocalium Asztal a Slavico Stol, sive Stuol, unde et Stolice, sella, et Stollar, qui mensas et sellas compingit. Eszterha vocant Hungari Suggrundia; at illud est ex Slavico Strecha, tectum. Accipe aliud in E. Esztergáros Hungaris est tornarius. At unde illud? Nomen ex Slavico Struhár, quod idem significat. Sequitur I. Hungaricum Istaló aut a Latino veniet, stabulum, aut a Germanico, Stall, oder Stallung, aut a Slavico masstal. In nullo horum ab initio conspicitur I. Vis habere exemplum in O? cape. Quod Graecis est χολγ, latinis Schola, Germanis Schul, Slavis Sskola, id Hungaris dicitur Oskola, quod Proxime ad Slavicum accidet. Superest V. Huc referam udvar, ex Slavico dwor, aula. Adhuc ne dubitas, plumbeum caput?*“ Tamže.

⁴ „*Lipsia enim, Slavis adhuc Lipsko, denotat locum, tiliis consitum. Apud Germanos ea vox nihil significat. Fautentur vero hoc ipsi Germani, qui Academiam illius loci Graeco Sermonem vocant Philyream. Philyre vero Graecis est tilia, Slavis Lipa. Abundat vero illa regio hoc arboris genere. Sic Dresda, Slavis Draždany, vel potius Droždania, a turdorum copia, sortita est appellationem. Zittaviae, vel, ut Slavi rectius pronuntiant Zítawa tritici abundantia; Görlicio vero, ab illo avium genere, quod Slavi vocant Hrdlice, Latini turtures, Hungari Görlitze, quae ibi magna copia conspiciuntur, nomen est inditum, manifesto indicio, urbes illas, quae Slavis, sive, ut ibi appellantur Windis, hospitium praebent. Et erat aliquando gens ista ipsis Caesaribus Germanicis formidabilis, certe vires Germanorum saepe numero periclitata est.*“ (Zvýraznenia v origináli). Tamže.

⁵ HAJNÓCZY, ITER NEOSOLIENSE seu Colloquium Tertium 1739.

a obľúbenou teóriou o počiatkoch etnogenézy v prvej polovici 18. storočia. Hajnóczy však spomenul aj ďalšiu, v jeho očiach možno ešte silnejšiu koncepciu, podčiarkujúcu starobylosť Slovanov a ich nárok na výkon moci v Uhorsku (ako to chváli napr. pri Zvolene). Opierajúc sa o Leibnitzovu autoritu priradil jazyk Slovanov spolu s rečou Galov, Germánov, ale aj latinčinou a hebrejčinou, do skupiny kelto-skýtskych jazykov. Podľa Hajnóczyho všetky spomínané staroveké národy boli schopné utvoriť významné ríše a symbolizovali civilizačný pokrok.

Táto podrobná analýza Hajnóczyho textu nie je len upozornením na zaujímavé koncepcie najstaršej minulosti Slovanov a Maďarov, ktoré už v danej dobe mali vyhranený ideologický náboj.⁶ Hajnóczy jasne vystupuje ako stúpenec slovenského proto-nacionalizmu. V jeho prípade išlo o budovanie (konštruovanie) povedomia o slávnej minulosti, ktorá mala kompenzovať nie celkom priaznivé okolnosti, s ktorými sa vzdelanci slovenského pôvodu možno stretávali – v každom prípade jeho *Colloquia (Rozhovory)* dokumentujú citlivosť na prejavy stereotypného obrazu Slovákov ako podriadeného etnika. Sprostredkúvali tak nie typický obraz uhorského šľachtického nacionalizmu, resp. obohacovali ho o paralelnú identifikáciu sa s etnickou (slovenskou) komunitou, ktorú definoval vlastný jazyk; vyvažovali tiež negatívne stereotypy a zároveň ponúkali obraz života aj nižších vrstiev obyvateľstva. Čo je však u Hajnóczyho mimoriadne sympatické, je humor, s akým sa nadhodeným otázkam venoval a ako komický potom naznačené rozpory vyzneli.

Ak si všimneme texty jeho nasledovníkov, vidíme, že aj v nich sa opakovali Hajnóczym spomenuté motívy a prešli tak do kontextu národnej mytológie. V danej dobe významná autorita v historiografii, kežmarský a prešporský rektor evanjelického gymnázia Jozef Bencúr, upozornil explicitne na spätosť najstarších uhorských dejín s obdobím Veľkej Moravy.⁷ Hoci sa sústredil na priebeh obsadzovania územia „*kráľovstva Moravanov*“ a najmä Panónie Uhrami/Maďarmi,⁸ v texte a pripojených poznámkach odkazuje na „*veľkosť*“ moravských a panónskych panovníkov, predovšetkým Svätopluka.⁹ V súvislosti s pôvodom Uhrov/Maďarov v súlade s vtedajšími poznatkami dôsledne hovorí o ich tureckom pôvode. V duchu kritického postoja voči ďalším hypotézam neváhal upozorniť ani na odlišné názory a nevynechal ani odkaz na teóriu o ich

⁶ V tomto kontexte sa tematizoval najmä spor anonymného autora (Jána Baltazara Magina) ohľadne nečestného pôvodu Slovákov v Uhorsku s Michalom Bencsikom. Pozri: TIBENSKÝ, Ján. Apológia Jána B. Magina v kontexte slovenských národných obrán. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Ján Baltazár Magin, Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tohože mena*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2002, s. 11-29.

⁷ *Compensum Historiae clarissimi Benczur comparavit [...] Colomanus Kosstolany* (pred 1764). OSzK, oddelenie rukopisov, Quart. lat. 2302. Na existenciu dvojzväzkového diela *Historia Regni et Regum Hungariae ab exordio Ducum et ingressu Hunnorum usque ad nostra tempora* upozorňuje HORÁNYI, Alexius. *Nova memoria Hungarorum et provincialium. Pars I (A-C)*. Pest, 1795, s. 37. Bencúr sa opieral o Belov *Prodromus*, Timonovu *Imago antiquae Hungariae*, Iornandovo dielo *De rebus Getticis*, prácu Tomáša Pešinu z Čechorodu *Mars Moravicus*, Praya, Schwartnera, z edícií prameňov o Fredegarda, Konštantína Porfyrogeneta, Fuldské analý, Luitprandovu, Kosmasovu, Anonymovu kroniku atď.

⁸ Územie Panónie vymedzil, opierajúc sa o Konštantína Porfyrogeneta, riekami Morava, Turiec, dolný Dunaj a Sáva. *Compensum Historiae*, s. 45.

⁹ Tamže, s. 43-44.

príbuznosti s Hunmi a dokonca Slovanmi.¹⁰ Je viac ako pravdepodobné, že tu sprostredkoval Belovu nevyslovenú hypotézu a využil ju v prospech svojho zámeru, rehabilitovať najstaršie dejiny Slovanov/Slovákov v Uhorsku.

V tejto súvislosti treba upozorniť na fakt, že takého neortodoxné poňatie domácich, štátnych dejín bezpochyby prekračovalo rámec tradičnej historiografie. Bencúr však nekoncepcoval takýto obraz *pro domo sua*, pre potreby národného (ostatne, ešte len v náznakoch existujúceho) slovenského kolektívu, skladajúceho sa zatiaľ len zo zopár intelektuálov, zaujímajúcich sa o dejiny Slovanov. Hoci svoju interpretáciu vzťahu Slovanov a Maďarov formuloval v priebehu 60. rokov 18. storočia, onedlho poskytla Bencúrovi argumenty pre spochybnenie nárokov Poľska na územie Spiša. Počas svojho druhého rektorátu v Kežmarku (1771 – 1775) vydal pri príležitosti rokovaní o vrátení Spiša pod uhorskú správu reč, v ktorej obsahlo vyvracal tieto nároky.¹¹ Argumentoval okrem iného aj tým, že zálohované územie kedysi patrilo pod vládu Svätopluka (ktorý si podmanil aj Poliakov). Po porážke Svätopluka prešli ním ovládané územia plne pod kontrolu víťazných Maďarov. Je pritom pozoruhodné, že túto argumentáciu prezentoval v domácom (školskom) prostredí, pravdepodobne pri nejakej verejnej príležitosti a v prítomnosti patrónov školy. V ďalšej variácii daného námetu¹² sa vrátil k argumentom čerpajúcim najmä z Anonymovej kroniky, zdroja oficiálneho uhorského historizmu, čo evokuje iné, možno širšie a sociálne odlišné publikum (stoličné zhromaždenie?). Aj tieto argumenty, spolu s textami poľského kronikára Długosa, však mali potvrdzovať prináležitosť Spiša, rovnako ako Gemeru a Novohradu do Uhorska už za Arpáda, a tento status sa nezmenil až do čias kráľa Žigmunda. Následné zálohovanie Spiša Bencúr potom označil za komplot domácich, t. j. uhorských barónov a prelátov, čo bol motív zodpovedajúci jeho presvedčeniu o tom, že Uhorsku najviac škodila jeho vlastná politická reprezentácia.¹³ Týmto spôsobom nahľadával koncepciu cnosťami obdareného uhorského politického národa, ktorý jediný mal mať podiel na rozkvetení štátu: práve naopak, Bencúr sa kriticky snažil diferencovať a odhaľovať motívy konania, ktoré nemuseli a ani neboli pre štát vždy pozitívne.

Ani uvedená argumentácia nereagovala primárne na potreby formujúceho sa národného kolektívu: Bencúrovi na srdci ležalo jednoznačne konfesijné spoločenstvo, luterská cirkev, ku ktorej patrili. Z pozície informovaného odborníka sa usiloval využiť historické argumenty v prospech komunity, ktorá nemala podiel na výkone politickej moci: moderným spôsobom sa teda hlásil k ovplyvneniu politiky cez vedecké argumenty. Už počas prvého obdobia svojho pôsobenia v Kežmarku sa pokúsil angažovaním sa v prospech habsburskej dynastie ovplyvniť vzťah

¹⁰ Tamže, s. 18.

¹¹ *Oratio Scholastica qua ostenditur totum Comitatum Scepusiensem a primis Ungarorum in Pannoniam temporibus ad Ungaros pertinuisse. Hanc ... dicat et consecrat Josephus Benzur Scholae Kesmark. Rector.* OSZK, oddelenie rukopisov, Quart. Lat. 293.

¹² *Josephi Benczur Meditatio Historica qua ostenditur Comitatum seu Terram Scepusiensem a primo Ungarorum in Pannoniam ingressu ad Ungaros pertinuisse, nec demum sub Stephano II. Colomani Regis filio Ungarorum in dominationem pervenisse.* OSZK, oddelenie rukopisov, Quart. Lat. 288.

¹³ Pozri Bencúrovu prácu *Ungaria semper libera, suique iuris, et nunquam vel principi, vel genti alicui externa, obnoxia quod ex genuinis litterarum monumentis eruere, et quae in contrarium adducuntur, examinare confutataeque.* Vindobonae : Bader, 1764.

dvorských kruhov k evanjelikom v Uhorsku – a tento postoj sa stal leitmotívom jeho celoživotnej politickej angažovanosti. Výrazne na seba upozornil v celoštátnom meradle historiografickou rozpravou, ktorá vyvolala bezpochyby očakávaný záujem: vyvracal v nej oprávnenosť nárokov pruského kráľa na Sliezsko.¹⁴ Téma bola nanajvýš dôležitá práve počas prebiehajúcej sedemročnej vojny, v ktorej išlo monarchii okrem iného aj o reštitúciu Sliezska spod pruskej okupácie. Hoci dielko nemohlo zvrátiť chod aktuálnych udalostí a pomôcť návratu Sliezska späť do zväzku monarchie, poslúžilo ako dôkaz lojality autora voči panovníckemu rodu a monarchii ako celku v kritickom období.¹⁵ Takýto postoj nebol medzi uhorskými vzdelancami celkom obvyklý. Bencúr sa ním zaradil do okruhu dvoru naklonených ľudí, ktorí presadzovali jeho zábery bez ohľadu na uhorské tradície a privilégia.¹⁶ Upozornilo zároveň na ďalší dôležitý fakt: Bencúr bol príslušník komunity, ktorá bola často podozrievaná z kontaktov s nepriateľskými mocnosťami – teraz však v jej mene verejne osvedčil dištancovanie sa od pruskej politiky, ktorá neraz využívala zámienku obrany spoluveriacich na zasahovanie do vnútorných pomerov habsburskej monarchie.

Obraz etník a ich vzťahov v Uhorsku sa tak do veľkej miery fixoval prostredníctvom školského vyučovania a textov, ktoré sa pri ňom používali. Kým doteraz spomínané boli zostavené v latinčine a ich adresátmi boli študenti gymnázií, zväčša z privilegovaných sociálnych vrstiev (šľachtického alebo meštianskeho pôvodu), o to väčší dosah mali texty v domácej (slovenskej či českej) reči, o to viac, ak sa používali v nižších školách. V *Ratio educationis* sa pritom dejepis vlasti ako zvláštny premet predpisoval až na úrovni tzv. normálnych škôl, pričom sa tu mal prednášať v nemčine, resp. po r. 1806 v maďarčine, na stredných (latinských) školách pochopiteľne po latinsky. Preto je o to zaujímavejšie zistenie, že aj v českej reči, zrozumiteľnej slovenským žiakom, existovala a zrejme sa aj používala učebnica Jířího/Juraja Nagya, učiteľa evanjelickej školy v Senici, ktorá moderným spôsobom vysvetľovala priebeh všeobecných (politických) dejín ľudstva a pokúsila sa aj o priblíženie ich kultúrno-civilizačného rozmeru.¹⁷ V spektre doteraz známych učebníc v domácej reči dosiaľ vôbec nefigurovala a po hlbšej analýze je zrejme, že predstavuje unikum – jednak čo sa týka rozsahu, ale najmä vzhľadom na jej

¹⁴ *Confutatio praetensionis Borussicae in Silesiam*. Vindobonae, 1758.

¹⁵ K priebehu sedemročnej vojny v rokoch 1757-58 a zvratom v situácii v Sliezsku pozri: STELLNER, František. *Sedemiletá válka v Evropě*. Praha : LIBRI, 2000, s. 162-199. Dojem z diela mohlo umocniť aj to, že Bencúr spis vydal vlastným nákladom. Pozri list J. Bencúra Františkovi Balassovi z 8. 8. 1771. Magyar országos levéltár Budapest (Maďarský krajinský archív v Budapešti), P 1765, 51 csomó, č. 847, fol. 5-6.

¹⁶ Bencúrov blízky priateľ Adam František Kollár si za podobný a aj knižne prezentovaný názor vyslúžil odsúdenie na uhorskom sneme r. 1764. K jeho známej kauze pozri: TIBENSKÝ, Ján. *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 28-51; SOÓS, István. *Kollár Ádám Ferenc levelezése*. Budapest : Universitatis Könyvkiadó (Ed. *Commerciana litteraria eruditorum Hungariae. Magyarországi tudósok levelezése*. 4), s. 20-21.

¹⁷ *Summownj Spys wsseobecnej aneb Vniwersalnij hystorye kvzjwanj Senicke mladězy sskolske w otazkach a odpowedych zebrany a wytahnuty od Girjho Nagy včitele Leta paně 1801 w Senicy Michaelis Holub die 4. Martis*. Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, MJ 441. Autor bol v danom čase učiteľom miestnej elementárnej školy, nemal zatiaľ absolvované vyššie teologické štúdium, až r. 1822 pôsobil v Senici ako kaplán, následne odišiel na iné pôsobisko. Za informácie o ňom ďakujem ev. a.v. farárovi v Senici, dôst. p. Mgr. Jurajovi Šefčíkovi.

obsah a spracovanie látky: ide o vysvetlenia dejinného procesu celého ľudstva, s vyzdvihnutím slovanského vkladu v jednotlivých analyzovaných obdobiach. Zdrojom hrdosti žiakov na národnú minulosť malo byť poznanie slávnych dejín Slovákov – Slovanov, ktorých Veľkomoravské kráľovstvo rozvrátili len spojení Nemci, Uhri a Poliaci, a Slováci – Slovania v Uhorsku potom tvorili integrálnu súčasť jeho obyvateľstva. Takto sa formoval pozitívny (auto)obraz Slovákov – hoci použité etnonymum sa ešte aj v tomto diele vzťahovalo zároveň aj na Slovanov vcelku.¹⁸

Uvedené príklady sú dostatočným dokladom toho, že iniciatívni pedagógovia našli prostriedky, ako rozšíriť spektrum vzdelania definovaného v reformnom pláne *Ratio educationis*, navyše, keď sa tento ani formálne nevzťahoval na nekatolícke školy a definoval vlastne minimálne spektrum znalostí, ktoré si mali osvojiť všetci. Nedá sa predpokladať, že by napr. Nagyova učebnica prešla cenzúrou. Ale aj keď absentuje forma klasickej tlačenej knihy a podľa všetkého nejde o pôvodný text, ale skôr o preklad nejakej nemeckej predlohy, autor jasne predstavil Slovákov – Slovanov ako plnohodnotných účastníkov civilizačného procesu a nezamýšľal sa nad žiadnymi kontroverznými otázkami, vyplývajúcimi zo spolužitia s Maďarmi v jednom štáte. A napokon, nehľadiac na to, že skúmaná vzorka učebných textov bola úzka a vlastne len z jedného konfesijného tábora, neboli to v danej dobe ony, ktoré by podnecovali fixovanie či stupňovanie národných predsudkov.

Cituj:

KOWALSKÁ, Eva. Obrazy dejín etník Uhorska v učebných textoch 18. storočia. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/kowalska.pdf

...

PhDr. Eva Kowalská, DrSc. je vedúcou vedeckou pracovníčkou Historického ústavu SAV, špecializuje sa na problémy cirkevných a kultúrnych dejín raného novoveku. Je autorkou troch monografií, spolueditorkou viacerých kníh, autorkou početných knižných kapitol a vedeckých štúdií, z ktorých veľká časť vyšla v zahraničí (Veľká Británia, Nemecko, Rakúsko, Česko, Rumunsko, Maďarsko). V súčasnosti sa venuje najmä otázke migrácií v ranom novoveku.

Kontakt: eva.kowalska@savba.sk

¹⁸ Tamže, s. 40: „§6 O Slowakoch totiž a Morawanoch a Čechoch: Slowacy pri počatku tohoto perioda geste weliku nemecke zemi částku pri reky Labe pres Čechy a Rakusy, až k pomezí Italie w swe mocy meli ale ninj z wetssj částky premoženy byli.“